

“Yetkin Mühendis” Beratı ya da Şahsiyetli Soyut Emekçiler: TMMOB Nereye?*

Ahmet Öncü

Değer yaratan emeğin özgül niteliğini ortaya koyan, ancak farklı türden metalar arasındaki eşdeğer ifadesidir ve bunu, farklı türden metalarda somutlaşan çeşitli emekleri, ortak nitelikleri olan soyut insan emeğine fiilen indirgemek suretiyle yapar.

Karl Marx

Bu yazının kaleme alındığı günlerde İstanbul’da *bundan bir zaman önce* çöken apartmanın enkazı mahalle sakinlerinin vicdanını rahatsız ediyorduydu da, kentin büyük çoğunluğu olayı çoktan unutmuştu. Geride gözü yaşlı insanlar bırakan “talihsiz” hadise artık sadece “yetkili” mercilerin ilgi konusuydu. Aslında bu, çokça söylendiği gibi, Türkiye insanının kısa hafızalı oluşunu kanıtlayan bir

* Bu yazıda ele alınan konuya ilgimi çeken ve değerli görüşlerini benimle paylaşan Jeoloji Mühendisleri Odası, JeoGenç “Öğrenci Üye Örgütülüğü” grubundan Seçkin Şiş’e ve yapıcı eleştirileriyle yazının nihai halini almasında çok önemli katkıları bulunan Sungur Savran’a ve *Devrimci Marksizm* Yayın Kurulu’na teşekkür ederim.

“duyarsızlık” belirtisi değildi. Dünyanın her yerinde insanların hafızası yaşanmışlıkları zihinde ne kadar koruyabiliyorsa, Türkiye’de de durum aynı olmalıydı. Yalnız, bu tür olaylar burada o kadar çok *oluveriyordu* ki bu belirti büyük bir olasılıkla bellek kapasitesiyle ilgili evrensel bir özelliğe işaret ediyor olabilirdi. Birbiri ardı sıra oluveren bu olayları hangi insan belleğinde gerilere itmeden yan yana tutabilirdi?

Durumun bir başka garipliği, bu faciaların sorumlularının bir türlü tespit edilemeyip, her birinin bir kördüğüm olarak kalmasıydı. Sonunda *günlerden bir gün* kapaksız bir “rögardan” kanalizasyona düşen beş yaşındaki Dilara’nın ölümünün durumu değiştirdiği duyuruldu. “Bağımsız” medyamız (yani “dördüncü kuvvet”) suçluyu her nasılsa bu sefer buluvermişti: MVM. Bir inşaat şirketi olan MVM son bir yıl içinde İstanbul Büyük Şehir Belediyesi’nin yedi ihalesinden şaibeli bir biçimde toplam 100 milyon YTL’lik bir pay almıştı. Söylemeye gerek yok ama tarihe not düşmek adına belirtelim: Bu ülkede ne Dilara’lar, ne de MVM’ler yeniydi. Nitekim Dilara’nın üzüntüsü yürekleri dağlamaya devam ederken, Kocaeli’nin Gebze ilçesindeki Darıca beldesinde iki buçuk yaşında bir kız çocuğu aynı şekilde kapaksız bir “rögardan” kanalizasyona düşerek aramızdan ayrıldı. Acaba bu “elim kazanın” gerçek sorumlusu hangi müstesna inşaat şirketimizdi? Yoksa değişen insan haklarına duyarlı “sivil toplumumuzun” suçluların üzerine yüreklice gitmesinden başka bir şey değil miydi?

Bu soruları her faciayı bir olay yani “münferit bir hadise” gibi değerlendiren medyamıza bırakıyoruz. Bizim yönelimimiz oldukça farklı: Gerçekliği kavramlara dayanarak inceleyip, genellemelere ulaşmaya çalıştığımızdan, olayların değil olgunun peşindeyiz. Karşımızda, toplumsal olarak üretilmiş nesnelere can güvenliğini tehdit ediyor olması ve bu durumu iyileştirmeye yönelik ciddi bir adımın atılmaması şeklinde tanımlanabilecek bir olgunun bulunduğunu düşünüyoruz.¹ Bu olgu, aşağıda ileri süreceğimiz gibi, insani her değeri değişim değerine -yani meta biçimine- indirgeyen kapitalist toplumsal ilişkilerden bağımsız düşünülemezse de, daha üst bir soyutlama düzeyinde uygarlıkla barbarlık arasındaki fark açısından da değerlendirilebilir.

Sosyologlar toplumsal gelişmişliği ölçmek amacıyla birçok kavramsal ölçüt önermişlerdir. Bunlardan en popüler olanına göre, toplumsal ilişkiler karmaşıklaşıp soyutlaştıkça, “kötülük” yapan kişi dışsal bir denetim tarzı olan *utanma* duygusundan daha çok, içsel bir yargılama tarzı olan *suçluluk* bilincine bağlı

1) Bu satırları yazdığımız tarihten bir hafta kadar sonra bu sefer Bursa’da beş yaşında bir çocuk bir fabrikanın fosseptik çukuruna düşerek öldü. Bu fabrikada temizlik işçisi olarak çalışan annesi talihsiz çocuğu iş saatleri içinde bırakacak bir yeri olmadığından fabrikaya getirmişti. Televizyonlara yansıdığı kadarıyla çocuğun oynadığı “bahçe” bir mezbahadan bile daha korkunç bir görünümdeydi. Etrafa yayılmış her türden sanayi artığının arasında yürümek neredeyse imkânsızdı.

2) Toplumsal yapılarla insani duygular arasındaki ilişkileri ele alan sosyolojik teorilere ayrıntılı bir yaklaşım ve değerlendirme için bkz. Jonathan H. Turner ve Jan E. Stets, “Sociological Theories of Human Emotions”, *Annual Review of Sociology*, 32:25-52, 2006.

olarak eyleminin sonuçlarını değerlendirmeye başlar.² Sözde geri bir toplumdaki gelişmiş bir topluma (yani burjuva toplumuna) geçiş ötekiler tarafından yakalandığında utanan insandan, kimse tarafından yakalanmasa da kendi kendinden utanan insana geçişi içerir. Gelişmiş ya da “uygar” toplum, vicdanı ötekilerin gözlerine değil bireyin *şahsiyetine* yerleştiren toplumdur. Bu tanım çerçevesinde değerlendirildiğinde, günümüzde sadece bu ülkede değil dünyanın genelinde vicdanlı *şahsiyetlerin* yaşadığı uygar bir toplum bulmak giderek güçleşmektedir. Bir başka deyişle, burjuva toplumunun idealleri kendi maddi gerçekliğiyle çelişkiye düşerek inandırıcılıklarını yitirmektedirler.

Genel bir eğilim olarak burjuva toplumlarının uygarlıktan uzaklaşıyor olmalarına karşın, “barbarların istilasına” karşı örgütlenme çabalarında da ciddi bir artış gözlenmektedir. Doğal olarak, “barbarların” kimliği hakkında duruma göre pek çok farklı iddia öne sürülebilmektedir. Bu bağlamda, çöken binaların, kanalizasyona düşerek ölen çocukların, imar planlarını yok sayarak istila edilen kamusal alanların, çevre raporlarına rağmen işletilen tesislerin arasında sıkışıp kalan Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği’nin (TMMOB) üyelerinden önemlice bir bölümü, “barbarların” saflarına *yetersiz* ya da *vasıfsız* mühendislerin dâhil edilmesi gerektiği görüşünü savunuyor. Örneğin, Jeoloji Mühendisleri Odası’nın web sayfasında konuya eğilen Aydın Aras, “Ülkemizde kamu çıkarlarının korunması, kamu sağlığı ve güvenliğinin sağlanmasında mühendislik hizmetinin kalitesi ile ilgili mühendislerin ve örgütlerinin sorumluluğu ne olacaktır?” diye soruyor.³ Aras’ın yanıtı şöyle: “Temel çözümün eğitim kalitesini her üniversitede yükseltmek olduğu kesindir ama bu süreç içinde bir ikinci depremde binaların çökmesinde mühendislerin sorumluluğu hiç olmayacaktır demek, ‘suçlu bozuk eğitim düzenidir’ demek çözüm müdür?”

Bugünlerde bu ve benzeri görüşler TMMOB çevrelerinde yoğun bir şekilde dile getiriliyor. Örgüt, yaklaşık iki yıldır, Avrupa Birliği’ne uyum yasaları çerçevesinde hükümetin yasama gündemine girmiş olan “Mesleki Yeterlilik Kurumu Kanun Tasarısı’nın” alevlendirdiği, bu tasarıdan daha önceki bir tarihte gündeme alınmış olan “uzman”, “yetkili” ya da “yetkin” mühendis kimdir sorusu etrafında toplumsal kimliğini sorguluyor. TMMOB ve odalar düzeyinde yapılan toplantılar, çalıştaylar ve seminerler, örgütün hedeflerinden, işlevlerine kadar her şeyin gözden geçirildiği, TMMOB’nin yeniden yapılanmasına yol açabilecek ilginç tartışmalara sahne oluyor. Beklenebileceği gibi, bu tartışmaların en yoğun yaşandığı ve ileri adımların atıldığı oda İnşaat Mühendisleri Odasıdır (İMO). İMO “Yetkin İnşaat Mühendisliği Uygulama Yönetmeliği” adı altında ayrıntılı bir taslağı kaleme almış odaların başında geliyor.

İMO’nun web sayfasından öğrendiğimize göre, yetkin mühendis “girdiği sınavlarda gösterdiği başarı ve sunduğu dosyada sergilediği başarılı mühendislik

3) Bkz. <http://www.jmo.org.tr>, Mayıs 2007.

birikimi ile” niteliklerini kanıtlamış bir mühendistir. Dahası, “Yetkin mühendisin büyük başarılarına imza koymuş bir dahi olması gerekmez; yaptığı işleri körü körüne yapmayan, yaptığı sıradan işleri bile ne yaptığını bilerek ve mühendis zekasını kullanarak yapan bir mühendis olması yeterlidir”. Asıl ilginç, yetkin mühendisin bir kulüp üyesi olarak tanıtılmasıdır: Yetkin mühendislik,

Olsa olsa bir ayrıcahtır. Üyelerinde bazı özellikler arayan bir kulüp üyeliğidir belki; yalnızca 100 metreyi 12 saniyenin altında koşabilenleri üyeliğe kabul eden bir atletizm kulübü gibi bir kulübün üyeliği... Öyle bir kulüp ki, eğer biri bu nitelikte bir atlet arıyorsa, bu kulübe başvurarak kolayca ulaşır istediğine. Ancak, bu dereceyi ya da daha iyisini yapabilen herkesin de bu kulübe üye olması gerekmez; eğer 9.5 saniyede koşabiliyorsanız, nerede olsanız arayanlar gelip sizi bulurlar.⁴

Belirtmeliyiz ki bu yazıdaki niyetimiz ne İMO’nun yetkin mühendislik yönetmeliğini ne de hükümetin konuyu doğrudan ilgilendiren kanun tasarısını inceleyerek, bunlara taraf olanlarla karşı olanlar arasında bir tercih yapmaktır. Amacımız, söz konusu bu tür hukuki düzenlemeleri savunanlarla, eleştirenlerin görüşlerinin ötesinde, “yetkin mühendis” tartışmasının emeğin kapitalist üretim ilişkileri içindeki konumunu yeniden düşünmemize ve bu bağlamda sınıf mücadelesinin toplumsal gelişmede taşıdığı önemi görebilmemize ışık tutabileceğine dikkat çekmektir. Bununla birlikte, yazının girişinde, yetkin mühendislik konusunda ileri sürülen görüşlerden belli başlılarını kısaca aktarmanın yararlı olacağı kanısındayız.

İMO’nun konuyla ilgili 24 Haziran 2006 tarihli Olağanüstü Genel Kurulu’nda söz alan TMMOB Başkanı Mehmet Soğancı, hükümetin TMMOB’dan bağımsız “Mesleki Yeterlilik Kurumu” adında bir kurum oluşturmaya çalıştığını ve bunun “mesleğe ve TMMOB’ne açık bir saldırı olduğunu” belirtmektedir. Buna karşın, Soğancı, örgüt tarihinde önemli dönemeçlerden bir tanesini temsil eden 1998 Demokrasi Kurultayı’na dikkat çekerek, bu kurultayda “mesleki yeterlilik, yetkinlik, mesleki eğitim” başlıklarında alınan kararlar doğrultusunda TMMOB’nin “Mesleki Eğitim ve Belgelendirme Yönetmeliği’ni” oluşturduğunu ve buna bağlı olarak odaların kendi iç yönetmeliklerini düzenlediklerini hatırlatmaktadır.⁵

Evrensel gazetesinin 28 Haziran 2006 tarihli haberinde belirtildiğine göre, “Yetkin Mühendislik Yasa Tasarısı’nı” eleştirenler, yasanın üniversitelerin verdiği diplomaların yetersizleşmesine, mühendislik unvan ve yetkisinin yeni mezunlardan alınmasına, mühendis emeğinin ucuzlamasına ve daha fazla sömürülmesine yol açacağını ileri sürmektedirler. Bu grup, yasanın TMMOB içinde

4) Bkz. <http://www.imo.org.tr/yetkinmuhendislik/25sorudaYM.htm>, Mayıs 2007.

5) Bkz. <http://www.tmmob.org.tr>, Mayıs 2007.

yetkili-yetkili olmayan şekilde bir ayırım yaratarak, örgütün bölünmesine neden olacağına inanmaktadır. Çok sayıda öğrenciyi de içeren grup, yetkinliğin yasalarla değil, “özerk, bilimsel, demokratik ve anadilde eğitimle” sağlanabileceğini savunmaktadır. TMMOB kulislerinde dile getirilen bir başka eleştirel görüş ise, yetkin mühendislik sınavının yeni bir dersane piyasası oluşturacağını, bunun odaları dershaneye çevirmekle kalmayıp, getirim (rant) savaşlarına ve dolayısıyla çıkar çatışmalarına neden olacağını vurgulamaktadır.

Görebildiğimiz kadarıyla tartışma, bir sınavla belgelenecek “yetkin mühendisliğin” kazanılmış bir burjuva hak olarak ne olduğundan çok, yasalastıktan sonra örgüte ve mesleğin sosyal ve ekonomik değerine olası etkileri üzerinde odaklanmaktadır. Gerçekten de “yetkin mühendis” hem hükümetin kanun tasarısında hem de TMMOB ve odaların yönetmeliklerinde burjuva hukukunun dilinde farklı vurgularla tanımlanmış olmasına karşın, üyelerin, mesleki kimliklerinin bu yeni toplumsal kipini ciddi bir teorik eleştiriden geçirmiş oldukları söylenemez. Bu açıdan daha düşündürücü olan durum ise mevcut eleştirel yaklaşımların neredeyse tümünün sınıf perspektifinden yoksun olduğudur. Örneğin, bilebildiğimiz kadarıyla, Prof. Tuğrul Tankut’un İMO’nun Olağanüstü Genel Kurulu’nda yetkin mühendisliği “öz değerlendirme” kavramına bağlı olarak tanımlamasına karşı ciddi bir eleştiri geliştirilmemiştir. Prof. Tankut’un irticalen yaptığı bu kısa tanımı olduğu gibi burada aktarıyoruz:

Meslek bilgisi ve yeteneği, meslekteki deneyim birikimi ve de kişiliği ve etik anlayışıyla belli bir olgunluk düzeyine, belli bir çıtanın üzerine çıktığını kanıtlamış olan bir mühendis. . . Sadece aslında bir öz değerlendirme; “ben neyim, neredeyim”in tarafsız bir sistem tarafından değerlendirilmesinden ibaret. Bunun aşılması sonucunda alınan belge-de İnşaat Mühendisleri Odasının o kişiye ilişkin bir tür referansı, “benim belli nitelikleri taşıdığının işte Odam tarafından verilen bir referans mektubu var elimde” denilecek bir belge. Yani özetle, meslek içinde yapılan bir kişisel öz değerlendirme.⁶

Bu yazıda “tarafsız bir sistemin” yardımıyla gerçekleştirilen “meslek içinde yapılan bir kişisel öz değerlendirme” ile mesleki kimliğini oluşturan mühendislerin, “yetkin” mühendislere dönüşseler dahi kapitalist gerçekliğin meta fetişizmine yenik düşmekten ve bu anlamda ürünlerine ve üretimlerine yabancılaşmış emekçiler olmaktan kurtulamayacaklarını göreceğiz. Burjuva toplumunda bütün emekçilerin karşısında bulunduğu gibi mühendislerin karşısında da *kayıtsızlık* içinde bulunulduğunu unutmamak gerekiyor. Marx’ın zamanından bugüne değişen pek çok şey olduysa da bir şey değişmeden aynı kalmıştır: kapitalist üretim ilişkileri kişisel emek türlerini - bunlar ister yetkin, ister yetkin olmayan kişisel emek türleri olsun - soyut emek olarak türdeşleştirir. Metallerin gizeminde buhar-

6) Bkz. <http://www.imo.org.tr>, Mayıs 2007.

laşan bu gerçeğin bilincine varmak ideolojik yanlış-bilmenin tuzağına düşmemenin önkoşuludur. Bu bağlamda Marx’ın burjuva gerçekliğini tanımlarken bu toplumda emeğin özgül anlamına ve konumuna dair vurgusu varmak istediğimiz sonucu sanki baştan bize sunmaktadır:

Belirli şu ya da bu emek karşısında kayıtsızlık, bireylerin bir emekten ötekine kolayca geçebildikleri ve yaptıkları emek türünün kendileri için rastlantısal ve bu bakımdan önemsiz olduğu bir toplum biçimine tekabül eder. Burada emek, yalnızca kategoriler alanında değil, ama gerçeklikte de genel olarak servet yaratan bir *araç* olmuştur ve belirleme olarak şu ya da bu özel görünüm altında, *bireylerle aynı şey olmaktan çıkmıştır.*⁷

Şimdilik şu kadarını söylemek sanırız yeterlidir: Günümüzde mühendislik, diğer bütün kişisel emek türleri gibi, bireylerin “öz değerlendirmelerinden” bağımsız, soyut bir servet aracı olduğundan, üretilmiş nesnelere yol açtığı facialar bireyler olarak mühendisleri “yetkinleştirmekten” daha çok onları ölüm makinelere çeviren toplumsal ilişkilerin eleştirisi ve aşılmasıyla önlenebilir. Bu ise insanlar arasındaki ilişkilerin metalar arasındaki toplumsal ilişkiler biçiminde gerçekleşiyor olmasına karşı çıkmakla ve zaten toplumsallaşmış olan üretimin işçi ve emekçiler tarafından doğrudan denetlenmeye başlamasıyla mümkün olabilir. Sosyalist toplumda burjuva toplumunun aksine mühendislerin yetkinliği “tarafsız” mercilerin vereceği belgelerle değil, toplumun facialara karşı kendini güvence altına alabiliyor olmasıyla ölçülecektir. Bu toplumda kapitalizm öncesi toplumlarda olduğu gibi bireyle (mühendis) emeği (mühendislik) birbirlerine iki *yabancı* varlık olmaktan çıkıp, yeniden aynı şeyler olacaktır. Fakat eski toplumlardan farklı olarak sosyalist toplumda emek, kişisel bağımlılık ilişkilerinden tümüyle özgürleşerek, özgür bireylerin özgür birliğini kurmanın varlık koşulunu oluşturacağından, yetkinleşme bir *araç* olarak görülmeyecek tam aksine bir *amaç* olarak arzulanacaktır.

Padişah ve Sipahi ya da “Ulu Hakanımızın” himayesi

Tartışmamızın bu aşamasında eski zamanlara, padişahlar, vezirler ve sipahiler çağına kısa bir süreliğine geri dönerek, kapitalizm öncesi toplumların verili kişisel bağımlılık ilişkileri çerçevesinde bireyi emeğinin ayrılmaz bir parçası olarak konumlandırışını ve bireyin bu konumu tam da bu tür bir öznellik kavırıyor oluşunu bir örnekle hatırlatmak istiyoruz. Geçmişe yapacağımız bu kısa gezinti, yazının ilerleyen bölümlerinde, burjuva toplumunda bireyin (mühendisin) kendi

7) Karl Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1976, s. 272. Vurgu bize ait.

Devrimci Marksizm

emeğine (mühendisliğe) yabancılaşmasının “yetkin olmamak” gibi bireysel bir eksiklikten değil toplumsal bir belirlenimden kaynaklandığını görebilmemizi kolaylaştıracaktır.

Modern Türk edebiyatının ilk tarihsel romanı olarak kabul edilen *Cezmi*'de Namık Kemal, romana ismini veren kahramanı tanıtırken, “Dünyanın dertlerinden ve üzüntülerinden hatta ciddi bir aşktan bile uzak ve başıboş, gençlik çağında hem eğlenmek için, hem de meyhanede Hafız Divanı okuyanlar gibi, eğlence arasında eğitimini tamamlamak için İstanbul'a gelmiş gibiydi. O, 'kalemimi kılıcıyla keser, kılıcını da tıpkı kamyş kalem gibi maktamda biler' beytiyle nitelenecek kadar *iyi bir askerdi*”, diye yazmaktadır.⁸ Şüphesiz Namık Kemal'in birbirinden ilginç ve yoğun eğretilmelerle bir sipahi olan *Cezmi*'yi tanımlayan bu sözleri değişik şekillerde yorumlanabilir. Öte yandan anlatılmak istenen her ne ise bunun *iyi bir asker* olmakla ilgili olduğu açıktır.

Kapitalizm öncesi toplumsal oluşumların hemen hepsinde olduğu gibi, Osmanlı toplumunda meslek kişinin toplumsal ilişkilerdeki yerini (yani sınıfsal konumunu) piyasa dışı bir mantığa göre belirlemektedir. Halil İnalçık'ın belirttiğine göre, *askeriye* ve *reaya* olarak iki genel sınıf konumundan oluşan Osmanlı toplumunda silahlı kuvvetlere katılabilmek için padişahın onayına gerek vardır.⁹ Padişah, belirli şartları yerine getirdiği bir dizi imtihanla tespit edilen kimselere sipahi *beratını* vererek, onlara reayadan daha yüksek bir maddi yaşam seviyesine ulaşma imkânını sunmaktadır. Bundan daha önemlisi toplumsal düzenin örgütlenmesi görevini bu kişilere teslim ederek, bunları egemen sınıf konumuna yerleştirmekte ve bu anlamda doğrudan üreticilerden (reayadan) ele geçirdikleri artık ürünü onlarla paylaşmaktadır.

Sipahinin en yalın ve basit tanımını, kılıç taşıma ehliyetine sahip kişidir. Bir eğretilme olarak kılıcın Klasik Osmanlı toplumunun örgütlenme mantığını temsil ettiği düşünülürse, sipahi olmanın önkoşulunun iktidarın ekonomik temelini dayandırıldığını görmek zor bir şey olmayacaktır. Sipahiden beklenen şey, kılıcın reayayı artık ürün üretmeye zorlayan bir *araç* olduğunu görebilmesidir. Bir başka deyişle, sipahi padişahın yazılı belgesiyle kendisine teslim edilen kılıcı reaya üzerinde bir tahakküm *aracı* olarak kullanacağını bilincinde olan kişidir.

Her ne kadar sipahilik “mesleğinin” *kendinde* tanımı bu denli basit ve doğrudan ortaya konabilse de, tahmin edilebileceği gibi, sipahinin *kendisi için* sipahiliğin değeri ve anlamı çok daha karmaşıktır. Her şeyden önce sipahilik bir fantezidir ve her fantezi gibi kişinin bastırılmış isteklerinin tatmin edilmesinde bir *nesne* işlevine sahiptir. Yine Namık Kemal'e dönecek olursak, sipahiliğin bir fantezi olduğunu belki şu satırlardan okuyabiliriz: “Asker olmanın birinci şartı cesaretli olmak ve ölürlen bile olsa gülümsemektir. Asker, gözyaşını şehit düş-

8) Namık Kemal, *Cezmi*, Klas Yayınları, İstanbul, 2004, s. 37. Vurgu bize ait.

9) Halil İnalçık, “Capital Formation in the Ottoman Empire”, *Journal of Economic History*, 29:1: 97-140, 1969.

tüğü zaman bedenini süsleyen, ya da düşmanını öldürdüğü zaman kılıcından o düşmanın üzerine dökülen kandamlarında görür”.¹⁰ Padişahına *bağlı* bir asker olarak ölüme gülümseyerek giden ve ölürlen ya da öldürürken kandamlarında gözyaşlarını gören bir kişinin düşsel bir karakter olduğunu söylemek için çok uzun düşünmek gerekemeyebilir. Buna karşın, bu tür plâtonik bir karakterin öyle kendiliğinden ortaya çıkıp, ölüme ve öldürmeye gülen gözlerle koşacağını beklemek de büyük bir saflık olur - hele ki, bu şahsiyet pek çok sayıda insan tarafından benimsenebilen bir kitlesellik kazanmışsa. Sorun kabaca bu “bahadırın” yani bu tür cesur bir benliğin üretimini mümkün kılan varlık koşulunu bulmaktır. Soru biçiminde ifade edersek, kişi kendisini düşsel bir nesne olarak sipahi öznesine dönüştürürken nasıl bir etkilenme ya da etkileşim içindedir? Bu sorunun olası bir yanıtı, “kalemimi kılıcıyla keser, kılıcımı da tıpkı kamaş kalem gibi maktamda bilir” beytinde bulunabilir.

Kılıç eğretilmesinin Klasik Osmanlı döneminin toplumsal örgütlenme mantığını temsil ettiğini belirtmiştik. Bu bağlamda düşünüldüğünde, kalem kılıca bu anlamı sabitleyen iktidara işaret etmektedir. Daha açık bir ifadeyle, kılıca düzenin varlığını sürdürmesinin temel aracı olma anlamı sabitlenmezse, aynı kılıcın düzenin yıkılmasına neden olabilecek ciddi bir tehdide dönüşmesi ihtimali ortaya çıkabilir. Demek ki, kılıç aynı anda hem kurulu düzenin güvenliğinin hem de onu tehdit edebilecek olan karşıtlarının sembolüdür. Bu nedenle olsa gerek kılıcın sıklıkla maktamda bileneşmesi gerekmektedir. Paradoksal olan ise kalemin de sıklıkla kılıçla kesilmesi gerektiğidir. Kalemin ne yazacağını kılıç, kılıcın kimi ve neyi keseceğini kalem belirlemektedir. Daha da ileri gidilerek şu söylenebilir: görün-tünün tam aksine aslında kılıç yazmakta, kalem ise kesmektedir. Şüphesiz, bu türden ilginç bir *kılıç ve kaleme* sahip tek bir şahsiyet vardır: Padişah. O halde, bir fantezi nesnesi olarak sipahilik, kılıcıyla yazabilen, kalemiyle kesebilen bir özneye yani padişaha duyulan arzunun cisimleşmesidir. Psikoanalitik bir vurguyla durum tek bir cümlede özetlenecek olursa, bağımlı bir öznelik olarak sipahilik, padişahın, yani toplumsal düzenin iktidar odağındaki öznenin, “himayesinin” arzulanmasından türemektedir. Bir başka deyişle, sipahi etiyle kanyla bir insan olan padişahı fetişleştiribildiği yani onu “Ulu Hakanımız” olarak görebildiği ölçüde efendisine sadık bir “kılıç” haline gelerek ölüme gülererek koşabilmekte ve çoğu zamanda kendisinden beklendiği üzere, üreticilerden topladığı vergilerin önemli bir kısmını İstanbul’a sevk etmektedir.

Bu noktada Zizek’in yardımına başvurabiliriz. Zizek *İdeolojinin Yüce Nesnesi*’nde şöyle yazıyor:

“Kral olmak” bir “kral” ile onun “tebası” arasındaki toplumsal ilişkiler ağının bir sonucudur, ama -fetişist yanlış-tanıma işte burada devreye girer- bu top-

10) Cezmi, a.g.y., s. 35-36.

Devrimci Marksizm

lumsal bağın katılımcılarına, bu ilişki zorunlu olarak ters bir biçimde görünür: Kral zaten kendi başına, tebasıyla arasındaki ilişkinin dışında kral olduğu için, kendilerinin krala kral gibi davranan teba olduklarını düşünürler, sanki “kral olma” belirlenimi kralın şahsının “doğal” bir özelliğiymiş gibi.¹¹

Kapitalizm öncesi toplumların söz konusu bu gerçekliğinin onları oluşturan insanlar tarafından “bilinmeyişi”, bu toplumların özlerinin bir parçasıdır: Krala kral olarak davranmadıklarında onun sıradan bir insana dönüşeceğini *bilselerdi*, sadece kralı ortadan kaldırmakla kalmayıp, toplumsal örgütlenmenin kendisini çökertebilirlerdi. Ama bunu yapamazlardı çünkü bu toplumsal örgütlenmenin özneli olarak ideolojik varlıklardı yani kendi gerçekliklerinin özünü bilmiyorlardı.

Bu toplumun üyeleri kralın ya da padişahın kişiliğinin doğal bir özelliği gereği kral ya da padişah olduğunu düşündükleri gibi, bireylerin şahsiyetleri ile emeklerinin kişisel biçimi arasında da doğrudan “doğal” bir bağ bulunduğunu düşünmüşlerdir. Marx’ın sözlerini hatırlayacak olursak, burada bireyin ifa edeceği emek türü rastlantısal bir karakter kazanmadığından, bireyle emeği aynı şeyler olarak görülmüştür. Bu nedenle, bu insanların gözünde emeğin kişisel ve doğal biçimi ile emeğin toplumsal biçimi birbirinden farklılaşmamıştır. Bağımlı ya da yükümlü emek, üstlerine hizmet ederken onlara “kendi kişisel emek gücünün belirli bir niceliğini” sunduğunun fazlasıyla farkındadır.¹² Marx’ın Avrupa ortamı için söylediklerini Osmanlı toplumuna uyarlıysak, çiftçinin gözünde sipahiye verilen öşür, sipahinin cesaretinden ve kahramanlığından daha gerçekdir. Bu toplumlarda emek ve emek ürünleri kendi gerçeklikleri dışında “hayali bir biçime” dönüşerek mistik bir haleyle çevrilmemişlerdir. Bireyler emek harcarken aralarındaki toplumsal ilişkiler onlara her zaman “kendi karşılıklı kişisel ilişkileri olarak” görünmüş ve “emek ürünleri arasında toplumsal ilişkiler kılıfına” bürünmemişlerdir.¹³ Bu toplumlarda “insanlar arasındaki ilişkiler” fetişleştirilmiş, buna karşın bu ilişkiler ağı içinde üretimde bulunan emekçiler ile bunların ürettikleri ürünler oldukları gibi görülmüştür. Zizek’e göre, “insanlar arasındaki fetişizmin adını koymak gerekir: Burada Marx’ın işaret ettiği üzere, “tahakküm ve kölelik” ilişkileriyle karşı karşıyayızdır”.¹⁴

Vasıfsızlaştırmaya karşı profesyonelleşme ya da sınıf mücadelesi

Kapitalizm ile birlikte padişahların ve vezirlerin dünyasından “metaların”

11) Slavoj Zizek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, s.40.

12) Karl Marx, *Kapital: Birinci Cilt*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s.87.

13) *Kapital: Birinci Cilt*, a.g.y., s.87.

14) *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, a.g.y., s.41.

dünyasına ve onların ekonomisine geçilir. Doğal olarak, bu toplumun arzu ekonomisi de eski dünyadan oldukça farklıdır. *Askeriye*’nin burjuvazinin silahlı gücüne dönüştüğü bu dünyada, toplumsal düzenin sürdürülmesinde kritik önem taşıyan görevler modern meslek erbabına devredilirken, bunların toplumsal değerinin belirlenmesi önemli ölçüde piyasaya yani fiyat mekanizmasına terk edilir. Sanki bu toplumda bir bedende cisimleşebilen padişahın yerine sadece bir ruh halinde tasavvur edilebilen piyasa geçmiştir. İşte bu yeni gerçeklikte emekçiler kendisini hiçbir zaman bir beden olarak ortaya koymayan bu yüce ruh karşısında bulacak ve kimliklerini onun isteklerine bağlı olarak tanımlamaya çalışacaklardır. Bu aşamada bu kişilerin “kimlik” probleminin eski toplumların bireyleriyle karşılaştırıldığında oldukça zor ve daha karmaşık bir problem olduğu belirtilebilir.

Türkçede *meslekler* (mühendislik, mimarlık, tıp, vs.) olarak ifade edilen, “yetkinlik” temelinde örgütlenecek üyelerinin piyasa standartlarını denetleyen emekçi sınıfın üst kesimine uluslar arası terminolojide *profesyoneller* denir.¹⁵ Bu “nezih” isimlendirme, sadece emekçi sınıfı “vasıflı” ve “vasıfsız” olarak ortadan ikiye bölmekle kalmaz, daha da önemlisi belli bir tür emeği “vasıfsız” olarak tanımladığından bütün insani özelliklerinden koparıp *içi boş* bir nesneye dönüştürür.¹⁶ Bu noktada belirtilmesi gereken şey, burjuva toplumunda bir “servet aracı” haline gelen emeğin vasıfsız olarak tanımlandığı ölçüde bu konumu dolduranlarca olduğu kadar diğer toplumsal konumlardakilerce de bir arzu nesnesi olarak görülemeyeceğidir. Bunun temel nedeni herhangi bir arzu nesnesinin işlevinin kişinin *eksikliğini* duyduğu boşluğu (örneğin, zenginlik, şöhret, güç, takdir, tanınma, istenme, “100 metreyi 9.5 sanayide koşan bir atlet gibi aranıp bulunma”, vs.) doldurabilecek belli bir niteliğe yani “ruha” sahip olmasıdır. Kendisi “ruhsuz” ya da *içi boş* olan bir nesnenin bu işlevi göremeyeceği açıktır. İşte bu yüzden, burjuva toplumunun işçilerinin ve emekçilerinin karabasanı “vasıfsızlaşmadır”. Bu böyle olmakla birlikte, tarihin maddi evrimden okunabildiği kadarıyla, bu toplumunun temel dinamiğini oluşturan sermaye birikimi varlığını diğer eğilimlerin yanı sıra emeği vasıfsızlaştırarak sürdürebilmiştir.

Marx, burjuva toplumunda üretim araçlarının mülkiyetinin sermaye sınıfının eline geçmesiyle doğrudan üreticilerin “proleterleştiğine” ve bunun sonucunda işçi ve emekçilerin üretken faaliyetleri üzerinde denetimlerini yitirmiş olduklarına dikkat çeker. Marx’a göre, mülksüzleşerek proleterleşen işçi emek gücünü kapitaliste satmak zorunda kaldığından, iki farklı türde denetim eksikliği yaşaya-

15) Bu alanın klasikleşmiş çalışması için Bkz. Magali S. Larson, *The Rise of Professionalism*, University of California Press, Berkeley, 1977.

16) Burada önerdiğimiz emeğin içinin boşaltılması kavramlaştırması Marx’ın soyut emek kavramıyla karıştırılmamalıdır. Marx, meta biçiminin ayırt edici özelliğini tanımlarken iki farklı nitelikteki nesnenin mübadele edilmesi neticesinde bu nesnelere içerilmiş farklı niteliklerdeki emek türlerinin soyut emek olarak eşitlendiğini belirtmektedir. İçi boş bir nesne olarak emek ile soyut emek arasındaki ilişki yazının devamında açıklanmaya çalışılmaktadır.

Devrimci Marksizm

caktır. Bunlardan birincisi kendi çalışması ya da emek süreci üzerindeki denetim eksikliği; ikincisi ise emek ürününün kullanımı üzerindeki denetim eksikliğidir. Birinci eksiklik, üretim araçlarının emekçilerden koparılıp, kapitalistlerin özel mülkiyetine devredilmesinin doğrudan sonucudur. İkinci eksiklik ise üretilecek nesnelere ne olacağına ve bunların ne tür toplumsal amaçlara yarayacağına emekçilerin değil kapitalistlerin karar vermesinden kaynaklanmaktadır.

Emekçilerin üretimleri ve ürünleri üzerinde denetimlerini yitirmesine yol açan kapitalist üretim ilişkilerinin bu iki koşulu üretimin *araçları ve amaçları* üzerindeki denetimin emekçilerden kapitalistlere aktarılması şeklinde de kavramlaştırılabilir. Buradan hareketle, Derber'den esinlenerek, iki tür vasıfsızlaşmadan söz edilebilir: *Teknik vasıfsızlaşma ve ideolojik vasıfsızlaşma*.¹⁷ Teknik vasıfsızlaşma üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan kapitalistlerin emekçileri “teknik bir plana” bağlı olarak belirli bir üretim akışına tabi tutması ve emekçilerin bu duruma karşı koyabilecek herhangi bir hakka sahip olmamaları anlamına gelir. Teknik vasıfsızlaşmanın düzeyini, sermayeler arası rekabet baskısı altında emek sürecinin uzmanlaştırma ilkesine dayanılarak parçalara bölünmesi, makineleştirilmesi, otomatikleştirilmesi, dijitalleştirilmesi ve benzeri gibi teknik ve örgütsel yapılara bağlı olarak rutinleştirilme düzeyi belirler.¹⁸ Kapitalistler emek sürecini rutinleştirildikleri ölçüde sadece mülkiyetlerindeki üretim araçları üzerinde denetimlerini derinleştirmiş olmakla kalmazlar aynı zamanda bu üretimi gerçekleştiren emekçilerin iş yapabilmeye becerilerine yani “vasıflarına” ya da kişisel emek türlerine duydukları ihtiyacı da azaltmış olurlar.

Emekçilerin üretimlerinin amaçları ve sonuçları üzerindeki denetim eksikliği olarak tanımlanan “ideolojik” vasıfsızlaşma, emekçilerin ürettikleri nesnelere belirlenmesi ve bunların toplumsal kullanımı hakkında söz sahibi olmaması anlamına gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle, kapitalistler ürünlerin tasarlanması, pazarlanması ve dağıtımı ile ilgili süreçlerin denetimini ele geçirerek, emekçilerin üretecekleri nesnelere neler olacağına, piyasaya ne şekilde sunulacağına, bunların fiyatlarının nasıl belirleneceğine ve topluma nasıl bir fayda sağlayacağına dair düşünebilmelerini engellemektedirler. Ürettikleri nesnelere toplumla bağının kurulduğu bu aşamalardan dışlanan emekçiler kas gücüne ya da rutinleştirilmiş belli bir teknik beceriye indirgindikleri ölçüde ürünleri hakkında duyarsızlaştırılarak “entelektüel” olarak vasıfsızlaştırılmaktadırlar.

17) Bkz. Charles Derber, “Managing Professionals: Ideological Proletarianization and Post-Industrial Labor”, *Theory and Society*, 12:309-341, 1983. Burada “teknik vasıfsızlaşma” ve “ideolojik vasıfsızlaşma” olarak kullandığımız kavramları Derber “teknik proleterleşme” ve “ideolojik proleterleşme” olarak ifade etmektedir. Marx proleterleşmeyi denetim değil mülkiyet temelinde tanımladığından, biz proleterleşme kavramı yerine proleterleşmenin sonucu olan vasıfsızlaşmayı kullandık.

18) Günümüzde sermayenin emeği vasıfsızlaştırma tarzına kuramsal ve tarihsel açıdan yaklaşan kapsamlı bir çalışma için bkz. Sungur Savran, “Yalın Üretim ve Esneklik: Taylorizmin En Yüksek Aşaması”, *Devrimci Marksizm*, 3:131-173, 2007.

Proleterin ideal tipi olarak sanayi işçisi temel alınıp kapitalist üretim tarzının tarihsel evrimine bakılacak olursa, sürecin öncelikle “ideolojik” vasıfsızlaşma ya da duyarsızlaşmayla başladığı ve ancak bu aşamadan sonra teknik vasıfsızlaşmayı içerdiği görülür.¹⁹ Fabrika üretimine geçilmeden önceki aşamada (“putting-out”) daha çok bir tüccar görünümünde olan kapitalist, üretim araçlarının mülkiyetine el koymadığından üretim üzerinde doğrudan bir denetim kuramamıştır. Bu aşamada bir zanaatkâr görünümündeki emekçi, tüccar kapitalist için üretmeye başladığında (yani emek gücünü ona sattığında) sadece üretiminin toplumsal amacını kendi iradesinin dışında bir başka iradenin tercihine bırakmıştır. Bu bağlamda emekçi “ideolojik” olarak vasıfsızlaşırken aslında olup biten bu emekçinin kendi *ürününe* yabancılaşmasıdır. Burada emekçi ürününü istediği için değil, kendisine yabancı birisi ondan satın almak istediği için üretmektedir. Bu, daha sonra göreceğimiz gibi, meta üreten emekçinin her zaman ve her koşulda değişmez kaderidir. Üretim araçlarının mülkiyetinin kapitalistlerin eline geçmesiyle büyük ölçüde örtüşen fabrika üretimiyle başlayıp günümüze kadar devam eden teknik vasıfsızlaşma sürecine tabi kılınan sanayi işçisi, bu duruma ek olarak, emek gücünün kullanımının koşullarını kendi iradesi dışındaki bir iradeye terk etmeye zorlandığından, *üretimine* de yabancılaştırılmıştır. Bu anlamda proleterin ideal tipi olarak sanayi işçisi hem ürününe hem de üretimine yabancılaştırılmış emekçidir.

Marx kapitalist toplumun ayırt edici özelliğini oluşturan metalden söz ederken, bunların garip varlıklar olduğunu belirtir. Metaların garipliği üretilmiş nesnelere emek ürünü olmasından kaynaklanmaz. Tarih boyunca insanlar her zaman diğer insanlar için yararlı olabilecek nesnelere üretmişlerdir. Ürünler, insanların yararlı nesnelere piyasada mübadele etmek amacıyla üretmeye başlamalarıyla yani onları meta biçimine dönüştürmeleriyle mistik bir özellik kazanmışlardır. Metaları diğer ürünlerden ayıran temel farklılıkları bunların değerinin yararlılıklarıyla ölçülmemesidir. Metalar diğer metalarla mübadele edilebildikleri ölçüde değerlidirler. Marx her zamanki ironisi ile “Metaların dili olsaydı şöyle derlerdi” diye yazar ve ekler: “Kullanım değerlerimiz insanları ilgilendirebilir. Nesne olarak o bizim bir parçamız değildir. Nesne olarak bize ait olan şey değerimizdir. Meta olarak doğal ilişkilerimiz bunu tanırlar. Birbirimizin gözünde, değişim-değerinden başka bir şey değiliz”.²⁰ Bu yüzden metalar piyasa çıktıklarında başka metalarla mübadele edilirlerken tek bir kurala uyarlar: Bir meta ancak kendisinin değerine eşit değerde bir başka meta ile değiştirilebilir.

Marx, bir metanın diğer bir meta ile eşit bir değerde olmasının ancak bunların üretilmesinde eşit miktarda türdeş emek harcanmasıyla mümkün olacağını en ince ayrıntısına kadar gösterdikten sonra, metaların “mistik özelliği” ile ilgili

19) “Managing Professionals”, a.g.m., s.314.

20) *Kapital: Birinci Cilt*, a.g.y. s. 92.

Devrimci Marksizm

şu soruyu sormaktadır: “Öyleyse, emek ürünün anlaşılmaz özelliği, meta biçimine girer girmez, niçin ortaya çıkıyor?”²¹ Yanıtı çok net ve kısadır: “Kuşkusuz, bu biçimin kendisinden geliyor”²² Bu yanıt, klasik politik iktisatçılar tarafından formüle edilmiş “emek değer teorisini” bir ideoloji teorisi olarak yeniden kurar. Meta biçiminin kendisi kendi gerçekliğinin bilgisinin elde edilememesinin tek nedenidir. Meta üretenler meta biçiminin gerçekliğini yani özünü bilmezler:

Farklı ürünlerimizi değişimle değer olarak eşitlediğimiz zaman, bu davranışımızla, aynı zamanda, biz bunlara harcanan farklı türden emekleri de, insan emeği olarak eşitlemiş oluyoruz. Bunun farkında olmayız, ama gene de yaparız.²³

Marx meta üreticilerinin meta biçiminin özünü bilmemelerini metaları “fetişleştirdikleri” şeklinde ifade etmiştir. Metaları fetişleştirmek demek, “mallarda türdeş insan emeğinin maddi halde birikmiş” olduğunu görmemek yani metalara insanlardan bağımsız bir öz ya da ruh atfetmek demektir. Örneğin, “bir inci ya da elmas inci ya da elmas olarak değerlidir”; yani sanki incide onu değerli yapan doğal bir “incilik” özü ya da elmasta onu elmas yapan doğal bir “elmaslık” özü vardır.²⁴ Fetişleştirilmiş bu üretilmiş nesnelere mübadeleye sokulduklarında değerlerini diğer nesnelere cinsinden değişim değerleriyle bize gösterirler: Bir kilo inci beş adet elmas eder!

Metaların fetişleştirilmesiyle yani üretilmiş yararlı nesnelere değişim değerlerinden başka bir şey olarak görülmemeye başlamasıyla birlikte, bireyler arasındaki ilişkiler de değişime uğramıştır. Bundan sonrası Zizek’den okuyalım:

Burada, iki özne karşılaşır; aralarındaki ilişki Efendiye duyulan hürmetin, Efendi’nin tebasını himaye edişinin getirdiği bütün ağırlıklardan kurtulmuştur; faaliyetleri baştan sona kendi bencil çıkarları tarafından belirlenen iki kişi olarak karşılaşır; her biri iyi bir faydacı gibi davranır; birine göre öteki kişi hiçbir mistik haleyle çevirili değildir; arkadaşına baktığında tek gördüğü, kendi çıkarını gözetken ve onu ancak ihtiyaçlarından bazılarını karşılayabilecek bir şeye –bir metaya- sahip olduğu sürece ilgilendiren bir başka öznedir.²⁵

Bundan böyle “bireyler arasındaki toplumsal ilişkiler her halükarda kendilerine ait karşılıklı kişisel ilişkiler olarak görünmek yerine, şeyler arasındaki ilişkiler kılıfına” bürünmüşlerdir: Birbirimize birbirimizin ihtiyaçlarını karşılayabilecek birer meta gibi görünürüz!

Yukarıda teknik ve ideolojik olarak iki ayrı boyutuyla ele aldığımız vasıf-

21) *Kapital: Birinci Cilt*, a.g.y. s. 82.

22) *Kapital: Birinci Cilt*, a.g.y. s. 82.

23) *Kapital: Birinci Cilt*, a.g.y. s. 84.

24) *Kapital: Birinci Cilt*, a.g.y. s. 92.

25) *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, a.g.y., s.41.

sızlaşma süreci, bireyler arasındaki toplumsal ilişkilerin söz konusu bu köklü değişimiyle iç içe geçmiştir. Her ne kadar bu ikisi bir madalyonun iki yüzü gibi görülebilseler de, iki farklı varlık alanı olarak birbirlerinden görece özerktirler. Burjuva toplumunda nesnelere yararlı oldukları için değil mübadele edilebildikleri için üretildiklerinden, bu ürünleri üreten emekçiler de yararlı oldukları için değil değer yaratabildikleri için kapitalist üretime dâhil olurlar. Değersiz ya da mübadele edilemeyecek bir nesne üreten emekçi kapitalistler tarafından toplumsal üretimden dışlanır. Bu nedenle, emekçinin kendisi yani emek gücü bir meta olmuştur. Emek gücünün metalaşması yani değişim değerine dönüşmesi bireyin şahsiyeti ile emeğinin kişisel ve somut türü arasındaki bağı da koparıp atmıştır. Farklı ürünlerin metalar olarak mübadele edilmeleri bunlara içerilmiş farklı emek türlerini türdeşleştirip eşitleyerek soyut emeğe dönüştürmüştür. Bu sürece paralel olarak sermayeler arası rekabet baskısı altında gerçekleşen kapitalist üretim örgütlenmesi de belli bir ücret karşılığında emek güçlerini satan emekçileri vasıfsızlaştırmaktadır.

Demek ki, piyasaya yönelik üretimin hâkim hale gelmesiyle (getirilmesiyle) emeğin toplumsal biçimindeki değişim - yani toplumsal emeğin biçiminin kişisel ve somut emekten soyut emeğe dönüşümü - mübadele alanında bu toplumun üyeleri tarafından bilinmeden kendiliğinden olurken, bu gerçeklik içerisinde toplumsal üretime dâhil olan farklı emek türleri üretim alanında birbirleriyle rekabet eden kapitalistlerin girişimiyle vasıfsızlaştırılmaktadır. Birincisi bu topluma özgü üretim tarzının (meta üretiminin) doğrudan bir sonucuysen, ikincisi sınıf mücadelesine temel oluşturacak şekilde kapitalist sınıf tarafından gerçekleştirilmektedir. Burada söz konusu olan sınıf mücadelesi bütünselliğinde ideolojik olan bir gerçekliğin farklı sınıf konumlarından türeyen farklı bilinç konumları arasındaki mücadeledir. Proleterler de kapitalistler gibi meta fetişizminin hâkim olduğu aynı gerçekliğin içinde yer almaktadırlar ve onlar da metaları insan emeğinin ürünleri oldukları için değil sahip oldukları “doğal” özleri nedeniyle değerli olarak görmektedirler. Bu, proleterlerle kapitalistlerin aynı piyasa “gerçekliği” içinde yaşamakta olduklarını söylemenin başka bir şeklidir. Yalnız bu durum kamusal bir alan olan piyasadan üretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü özel mülkiyet alanlarına geçildiğinde gözle görülebilecek bir şekilde değişmektedir. Sanki piyasada metaların gizeminde buharlaşan Hegel’in meşhur Efendi-Köle diyalektiği “fabrikada” tekrar aramıza dönmekte ve insan silüetleriyle maddi bir gerçeklik kazanarak sermaye-emek çelişkisi (diyalektiği) biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Bu noktada şu ara sonuca varıyoruz: Kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olduğu bir toplumda metalar aracılığıyla birbiriyle mübadele edilen kişisel emek türleri soyut emeğe dönüşmüştür. Buna karşın, bütün kişisel emek türlerinin aynı tarzda ve düzeyde vasıfsızlaştırılabileceğini söylemek mümkün değildir. Yukarıda çok genel bir içerikte resmetmeye çalıştığımız sanayi işçisi ideal tipinin teknik ve “ideolojik” boyutlarda vasıfsızlaştırılmış olduğunu görmüştük. Bu sınıf

Devrimci Marksizm

ile sermaye işlevini üstlenen sınıfın üretim alanında karşılaşması ilk bakışta eski toplumların özünü oluşturan “tahakküm ve kölelik” ilişkisinden çok da farklı değilmiş gibi görünür. Bu yanıltıcıdır çünkü burada en az üç tane önemli farklılık mevcuttur. Birincisi, köle konumunda olan proleter sadece çalışma saatleri içerisinde köledir; iş bitip piyasaya çıktığında burjuva toplumunun diğer bütün üyeleri kadar özgür ve eşittir. İkincisi, eski toplumlarda bağımlı öznenin özgürlüğü egemen öznenin onu kölelikten azat etmesiyle mümkün olabilmekteyken, burjuva toplumunda proleterin özgürlüğü sermayenin onu köleleştirmesiyle mümkün olabilmektedir. Üçüncüsü, eski toplumlarda efendi kölesini bir kişi olarak yaşam boyu himayesi altına alırken, burjuva toplumunda sermaye proleterleri emek gücünü belli bir süre için fiyatını ödeyerek satın aldığı bir nesne olarak görmektedir.

Belli bir sermaye için belli bir proleterin satın almak isteyeceği bir nesne olması, o proleterin bu sermayenin “gözünde” ihtiyaç duyduğu nesnenin “fiziksel” biçimine sahip olması demektir. Marx’ın klasik örneğiyle, “A’nın, örneğin B için, “saygıdeğer efendimiz” olabilmesi, saygıdeğer efendinin B’nin gözünde A’nın fiziksel biçimine girmesiyle mümkündür; üstelik ‘halkın babasının’ her yenilenişinde, yüzünü, saçlarını ve daha pek çok şeyi de hemen değiştirmesi gerekir”.²⁶ Proleterin sermayeye bağımlı bir özne oluşunun gerçek nedeni budur: Proleter, kendisini (kimliğini) sermayenin ihtiyaçlarına bağlı olarak yeniden ve yeniden kurmak zorunda bırakılmıştır. Bir başka deyişle, proleter sermayenin arzuladığı bir metaya dönüşebildiği ölçüde kendisi için vardır. Marx’ın gençlik döneminde yazdığı gibi,

Demek ki, sermaye artık işçi için olmadığını düşünür düşünmez. . . , işçi artık kendisi için yok demektir, işi, öyleyse ücreti yoktur, ve o insan olarak değil, ama işçi olarak varolduğundan, kendini toprağa gömdürebilir, aklıktan ölebilir. . . . İşçi ancak sermaye olarak kendisi için varolur olmaz, işçi olarak vardır ve bir sermaye onun için varolur olmaz, işçi olarak vardır. Sermayenin varoluşu onun varoluşudur, yaşamıdır ve sermaye onun yaşamının içeriğini ona kayıtsız olan bir biçimde belirler.²⁷

Proleter *kendinde* bir meta olmanın ötesinde *kendisi için* de bir meta olmak durumundadır – hem de herhangi bir meta değil, kendisine her zaman kayıtsız olan sermayenin arzuladığı bir meta. Proleter âşık olduğu anda aldatılmış bir âşık ya da “partnere” benzemektedir. Uğradığı ihanet, yani kendisini her an aldatabilecek kayıtsız birine âşık olması, yaşadığı ilişkinin “düzeyli bir ilişki” olup olmasından bağımsızdır! Bu nedenle, kapitalizmin tarihi sermayenin emeğe ihanetinin ve bu ihanet karşısında emeğin mücadelesinin tarihi olarak da okunabilir.

26) *Kapital: Birinci Cilt*, a.g.y. s. 63.

27) Karl Marx, *1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1976, s.171.

Bu bağlamda, proleterleştirmeye ve bununla bağlantılı ortaya çıkan vasıfsızlaştırmaya karşı emeğin mücadelesinin iki genel tarzından söz edilebilir: Birincisi *profesyonelleşme*, ikincisi ise *sınıf mücadelesidir*.

En genel düzeyde ifade edilirse, profesyonelleşme, sermaye ile emek *arasına* üçüncü bir toplumsal kategori yerleştirerek, bu ikisi arasındaki istikrarsız ilişkinin *dışında* yeni bir sınıf konumu yaratmaktır. Bu arayışın arkasında belli bir emek türünün, sermayenin denetiminden bağımsızlaştırılarak, vasıfsızlaştırılmasına direnme güdüsü bulunur. Bu hedefe ulaşmak için bu emek türünün “fiziksel” biçimindeki bireylerinin diğer emekçilerden farklı bir “yetkinliğe” sahip olduklarının gösterilmesi gerekir. Bu ayrıştırma eylemi işçi sınıfını bilgi emeği ve kol emeği olarak ikiye böler. Profesyonel olarak tanımlanacak olan emek türü bilgi emeğidir ve değişim değerinin üstünde bir toplumsal öneme ve *değere* sahiptir. Bilgi emekçileri, yani profesyoneller, bütün özel (kişisel) çıkarların ötesinde kamusal (toplumsal) çıkarlara hizmet etmekle yükümlüdürler. Bu nedenle, profesyonel emeğin standartları sermayenin isteklerinden “bağımsız” olarak, bu emeğin “sahipleri” tarafından belirlenmeli ve denetlenmelidir. Özel çıkarlardan bağımsız ya da muaf olma iddiası, profesyonellerin oluşturduğu toplumsal kategoriye hizmet sınıfı denmesinin temel dayanağıdır. “Profesyoneller” belli bir bilgi temelinde “kamu çıkarlarının korunması, kamu sağlığı ve güvenliğinin sağlanmasından” sorumlu olduklarının *ahlaki* bilincinde olan kişilerdir.

Demek ki, profesyonelleşme belli bir bilgi birikimini ve ahlaki sorumluluğu kişinin *şahsiyetinden* yabancılaştırılmayacak özel bir mülkiyete dönüştürme arayışıdır. Gerçekten de, Perkin’in ileri sürdüğü gibi, profesyonel sanki vücuduna içerinmiş bir “sermaye” olarak doğuştan gelen bir takım niteliklere sahip bir birey olarak karşımıza çıkmakta ve sunduğu hizmeti gelir yaratan bir mülkiyete dönüştürmektedir.²⁸ Profesyonelin sunduğu hizmet aynı anda hem bir bilgi ve ahlak sermayesi hem de bir bilgi ve ahlak emeğidir ve bu ikisi kendi bireysel varlığıyla bir ve aynı şeylerdir. Buraya kadar yazdıklarımızı hatırlayarak, şu sonuca varıyoruz: Profesyonel akıntıya karşı kürek çeken bir emekçidir; emeğin toplumsal biçiminin soyut emek olduğu bir toplumda kişisel emeğini şahsiyetinin bir parçası olarak tanımlamaktadır. Oysa kapitalist üretim emekçilerin şahsiyetlerine kayıtsızdır.

Emekçilerin profesyonelleşme yoluyla vasıfsızlaştırmaya karşı mücadelelerinde etkin olabilecekleri tek alan *teknik vasıfsızlaştırmadır*. Profesyoneller sahip olduklarını iddia ettikleri bilgiden hareketle kapitalistlerin teknik planına direnir, emek sürecinde kendilerine özerk bir konum yaratabilirler. Buna rağmen, meta üretiminin örgütleyicileri yani kapitalistler *hiçbir zaman* üretimlerinin amacını kendi dışlarında bir sınıfın iradesine bırakmayacaklarından, bu emekçiler “ideolojik” olarak vasıfsızlaştırılmalarını yani ürünlerinin toplumsal kullanımı

28) Bkz. Harold Perkin, *The Rise of Professional Society*, Routledge: London, 1989.

hakkında duyarsızlaştırılmalarını engelleyemezler. Meslek ahlakından söz eden profesyonellere, meta *ürettiricileri* eylemlerini teorileştirebilseler ve “utanmasalar” şöyle derler: “Ürettirmekte olduğumuz nesnelere toplumsal yararları ve sonuçları sizleri ilgilendirebilir. Sizlerin şahsiyetinin bir parçası olan profesyonel ahlakınız servet peşinde koşan bizlerin şahsiyetinin bir parçası değildir. Bizi ilgilendiren ürettirdiğimiz nesnelere değeridir. Ürettirdiğimiz nesnelere değişim değerine sahiplerse biz bunları üretiriz ve satarız. Bu ürünlerin yol açacağı sonuçları onları satın alanlar düşünsün”. Bir başka deyişle, kapitalist üretim koşulları altında, profesyonelleşme belki emekçinin *üretimine* yabancılaşmasını engelleyebilir ama asla *ürününe* yabancılaşmasını ortadan kaldıramaz. Bu anlamda, profesyonel, kendi gözünde şahsiyetinde somutlaşan bilgisini ve ahlakını sanki bütün metaların üzerinde söz sahibi olacak bir Efendiye dönüştürerek mistik bir haleyle çevrelemektedir. Profesyonel kendi kişisel emek türünü fetişleştirmekten başka bir şey yapmadığından, meta biçiminin gizemini çözemeyerek, ideolojik yanlış-bilmenin kalıplarını kıramamaktadır.

Peki, Marx’ın ideolojik yanlış-bilmenin belirlenimlerini kırıp, yabancılaşmış emeğe son vereceğini düşündüğü sınıf mücadelesi profesyonelleşmeden nasıl ve ne yönde farklılaşmaktadır? Marx için sınıf mücadelesi *iki kutuplu* politik bir mücadeledir ve şahsiyetlerin değil soyut emeğin varlık koşulları (yani toplumsal emeğin toplumsal biçiminin varlık koşulları) üzerinde süren bir mücadele anlamına gelir. Kapitalist üretim tarzının sonucunda *kendinde ve kendisi için meta* haline gelen proleterler, sınıf mücadelesi bağlamında *kendisi için işçilere* dönüşeceklerdir. Sözümüzü uzatmadan gerisini Marx’a bırakalım:

Ekonomik koşullar ülkenin halk yığınlarını ilkin işçi haline getirir. Sermayenin dayanışması, bu yığın için ortak bir durum, ortak çıkarlar yaratmıştır. Bu yığın, böylece, daha şimdiden sermaye karşısında bir sınıftır, ama henüz kendisi için değil... bu savaşım içinde, bu yığın birleşir, ve kendisini kendisi için bir sınıf olarak oluşturur. Savunduğu çıkarlar, sınıf çıkarları olur. Ama sınıfın sınıfa karşı savaşımı, politik bir savaşımdır. . . , öyle bir savaşım ki, en yüksek ifadesine götürüldüğünde toptan bir devrim olur.²⁹

Proleterler, “politik” savaşım içerisinde sınıf dayanışmasını sürdürdükleri sürece, sermayenin “yaşamlarının içeriğini” onlara “kayıtsız” biçimde belirlediğinin bilgisine erişirler. Şahsiyetlerinden bihaber olan sermayenin herhangi bir şahsiyetinin olmadığını gördüklerinde, metaların üzerindeki mistik hale de uçup gider ve metalar hakkında şu soruyu sorarlar: Bu ürettiğimiz nesnelere kime ve neye yarar sağlıyor? Olası yanıtlarından bir tanesi şu olabilir: “Biz, işçiler ve emekçiler, hep birlikte, bu nesnelere kendimiz için değil bizi köleleştiren sermayeyi büyütmek için üretiyoruz. Gelin kendimiz için ne üretmek istediğimize ve

29) Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Ankara, 1979, s.184.

nasıl üreteceğimize birlikte karar verelim. Gelin kendimize ait üretimi kendimize ait karşılıklı kişisel ilişkiler olarak yeniden kuralım. Gelin sosyalist toplumu birlikte kuralım”.

Sonuç: TMMOB nereye?

Bu yazıya Türkiye’de toplumsal olarak üretilmiş nesnelerin kamu güvenliği-ne ve sağlığına ciddi tehditler oluşturduğu saptamasıyla başlamıştık. Bu durumu göstermek amacıyla seçtiğimiz az sayıdaki örnek, içinde yaşadığımız kapitalist gerçeğin “barbarlık” sınırlarını dahi zorlamakta olduğuna işaret ediyordu. Barbarın sözlük tanımı “uygarlaşmamış topluluktur”. Birey olarak düşünüldüğünde ise barbar “kaba saba, ilkel” bir kişiyi ifade etmektedir. Uygarlaşma en basit ve yaygın tanımıyla kentlileşerek “yerleşik” yaşama geçip, sanat, bilim ve teknoloji alanlarında *eserler* yaratmak anlamına gelir. Toplumsal evrimin belli bir soyutlamasından türetilen bu tanım, insanın mekânla kurduğu ilişkisinde kültürel bir devrimi çağrıştırmaktadır. Uygar toplumların insanları belli bir mekâna ve bu mekânda yaşamış, yaşayan ve yaşayacak olan bütün insanlara bağlılık *bilinciy-le* ve *duygusuyla* yaklaşan kişilerdir. Bu bilinci ve duyguyu üreten ve kuşaklar arasında genişleterek geleceğe taşıyan aralarındaki sevgiye ve saygıya dayanan ilişkilerdir. Hiç şüphesiz, bu tanımın hakkını verecek ölçüde uygar bir toplum insanlık tarihinde mevcut değildir. O halde, uygar toplumlardan çok uygarlaşan toplumlardan söz etmek daha doğru olacaktır. Uygarlık bir ütopyadır; uygarlaşma bu ütopyayla uyumlu toplumsal ilişkiler çerçevesinde maddi ve kültürel yaşamlarını üreten insanlara ve onların toplumsal gerçekliğine karşılık gelir. Uygarlaşma beklisi de sonu olmayan çok uzun bir yolculukta yolculuğun yönünü doğru tespit edebilmek ve yoldaki engelleri aşmak doğrultusunda “yoldaşlar” olarak dayanışmaktır.

Tekrar edecek olursak, günümüzde insanlar, burada ve dünyanın büyük bir bölümünde (her ne kadar kentlere yığılmış olarak yaşamaktaysalar da) uygarlaşan değil barbarlaşan toplumlarda varlıklarını sürdürmektedirler. Yukarıda tartıştığımız gibi, bunun temelinde kapitalizmin toplumsal ilişkilerinin insanlar arasında karşılıklı bağlılık bilincinin ve duygusunun gelişmesine mani olan maddi yapısı yatmaktadır. Sermayenin boyunduruğu altında birbirlerine duyarsız ve kayıtsız yaşamaya zorlanan insanlar, uygarlık ütopyasını gerçekleştirebilmek için el ele vermiş yoldaşlara hiç mi hiç benzememektedirler.

Burjuva toplumunun hücrecini, metayı, *bilimsel ve devrimci sosyalizmin* konusu olarak tanımlayan Marx, meta-biçiminin gizemini çözdüğünde, bugün karşımızda duran bu karanlık ve ürkünç gerçekliği üreten durumu ortadan kaldırmak için insanların bilinçlerinin değil bilinçlerini üreten koşulların değiştirilmesi gerektiğini bütün çıplaklığıyla ortaya koymuş oldu. Ona göre, kapitalizmin maddi koşullarından türeyen bilinç ancak ve ancak barbarlaşan bir topluluk üre-

tebilirdi. İnsanlığın uygarlaşma serüveninin en çalışkan, zeki ve inatçı öğrencilerinden Marx'ı *Marx* yapan ve onu diğerlerinden ayıştıran, işte tam da buydu. O bize, bilincin maddi üretim ilişkilerinden türediğini gösterdi. Marx, ütopyanın değil, kapitalist toplumun eleştirel teorisini olmakta ısrar ederek, nasıl ve neden uygarlaşma yolundan saptığımızı açıkladı. Teorik çalışmalarında ahlaki bir ilke tanımlamaktan itinayla kaçındı. Yine de eserlerinden kendi adımıza ahlaki bir sonuç çıkartmak istersek, bunu belki şu şekilde ifade edilebiliriz: “Ne olduğunuz nasıl yaşamak istediğinize değil nasıl yaşadığınıza bağlıdır”. Bu ilkeden hareketle gerçekliğimize baktığımızda, sınıflara bölünmüş ve bir sınıfın diğer bir sınıfı boyunduruğu altına aldığı toplumlarımızda insanların “tedavi edilerek” ya da “yetkinleştirilerek” uygarlaştırılmasının mümkün olmadığını görüyoruz.

Bu noktada konumuza, yani “yetkin mühendis” tartışmasına dönüp, meseleyi uygarlık/barbarlık çatışması açısından değerlendirdiğimizde, karşımızda büyük bir teorik ve pratik yanılmanın bulunduğu belirtmeliyiz. “*Meslek bilgisi ve yeteneği, meslekteki deneyim birikimi ve de kişiliği ve etik anlayışıyla belli bir olgunluk düzeyine, belli bir çıtanın üzerine çıktığını kanıtlamış*” mühendisler yaratarak kamusal çıkarların geliştirilip, korunabileceğini iddia etmek belki iyi niyetli fakat özünde boş bir hedef gibi durmaktadır. TMMOB tarafından desteklenen 2000 yılında tamamladığımız bir çalışmada Türkiye’deki mühendislerin % 55’inin işlerinde teknik bilgi ve becerilerini ya hiç ya da çok az kullandıklarını öğrenmiştik.³⁰ Hâlihazırda ücretli olarak çalışan bu mühendislerin neredeyse yarıya yakını (% 46’sı) mühendis olarak çalışmak istemediklerini belirtmişlerdi.³¹ Bir başka şekilde ifade edersek, mühendis olarak çalışan bu *mühendisler* “mühendislik” yapmak istemiyorlardı ama yine de yapıyorlardı. O günlerde mesleğinden ve işinden soğumuş, yabancılaşmış, teknik bilgisini kullanmadığından gün be gün vasıfsızlaşmış bu kadar çok mühendisin varlığını Türkiye kapitalizminin net bir yansıması olarak okumuş ve yorumlamıştık. Bugün daha da kötüleşmiş olacağımızı tahmin ettiğimiz bu gerçeği düşününce, böyle bir ortamda “yetkin mühendislik” düzenlemelerinin yukarıda tanımladığımız anlamda “profesyonelleşme” girişiminden başka bir anlam taşımayacağını söylemek durumundayız. Bu girişim, mühendisliği “fetişleştirmenin” ötesinde proleterleşme karşısında yanlış bir politik konumlanışı beraberinde getirmekte ve işçi ve emekçilerin sınıf dayanışmasını ve mücadelesini zayıflatarak, toplumsal gelişmenin önüne bir engel olarak çıkmaktadır. Bu anlamda da, “TMMOB nereye” sorusunu kaçınılmaz olarak gündeme getirmektedir.

TMMOB, sınıf mücadelesinde işçi sınıfının ön saflarında yer almış; üyelerinin mesleki alanlarındaki gelişmeleri yakından izleyip, analiz ederek, sermayenin

30) Bkz. Ahmet Haşim Köse ve Ahmet Öncü, *Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik: Türkiye’de Mühendisler, Mimarlar*, TMMOB, Ankara, 2000, s.212.

31) *Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik*, a.g.y., s.211.

ülke kaynaklarını talan etmesine karşı çıkmış; öğrencileri, öğretmenleri, kamu emekçilerini, teknik elemanları, sanayi, tarım ve orman emekçilerini ve işsiz ve yoksul halkı baskılayan anti-demokratik yasaları, emperyalist kuruluşların plan ve programlarını emekten yana olan bütün güçlerle dayanışma içerisinde durdurabilmiş ve ülkenin siyasi terminolojisinde “demokratik kitle örgütü” olarak anılmayı ve bilinmeyi hak etmiş “devrimci, demokrat ve yurtsever” bir örgüttür. Günümüzde sınıf mücadelesinde genel bir duraklama ve gerileme izlense de, TMMOB bugün de emekçi kimliğinin ve değerlerinin arkasındadır. Bu örgüt, mühendislik sorumluluğunu egemenlere karşı “halk yığınları” için mesleki sorumluluk olarak tanımlarken, mesleki “yetkinlikle” sınıf mücadelesi arasındaki bağı çok net bir biçimde ifade edebilmiştir. TMMOB’nin unutulmaz “Sevgili Başkanı” Teoman Öztürk, 1975 yılında *Birlik Haberleri*’nde yayınlanan bir bildirisinde, “teknik elemanların” mesleki problemlerini ulusal ve uluslar arası düzeylerdeki toplumsal problemlerin bir parçası olarak görerek, egemen sınıfların baskısına karşı yürütülen mücadelede “politik” bir içerikte kavradıklarını belirttikten sonra şöyle demektedir: “Bugün mücadelenin siyasi içeriği sınıfsal bir nitelik kazanmış ve teknik elemanların mücadelesi bütün emekçi kitlelerin mücadelesinin bir parçası olmuştur.”³²

Demek ki, “yetkin” yani “bilgili, birikimli ve ahlaklı” mühendislik, kapitalist toplumun pratiğinde olduğu gibi teoride de bir “ayrıcılık” olamaz; aksine diğer bütün emeklerle “türdeş” olduğunu açıkça ortaya koyar. Bu nedenle, TMMOB bir emek örgütü olarak, “üyelerinde bazı özellikler arayan bir kulüp üyeliğini” kendisine hedef koymaz, üyelerinden yetkin mühendis *beratını* almasını beklemez. Dahası, bu beratın ima ettiği teknik bilgi ve etiği “100 metreyi 12 saniyenin altında koşabilen alete” benzeterek, kendi başına değerli bir “şahsiyet” niteliği olarak asla kavramlaştırmaz. Belki de en önemlisi, her gün emekçi halkı, yaşamlarına kayıtsız biçimde, facialarla yüz yüze getirenlerin, mühendislerin emek gücünü satın alırken, onlarda bu tür bir şahsi nitelik aradıklarını varsaymaz. Ve şöyle bir “öz değerlendirme” yapar: Nasıl oluyor da bu ülkede “100 metreyi 9.5 saniyenin altında koşabilen” bir çok mühendis borsalarda “brokırılık”, gökdelenlerde ya da plazalarda “stratejik planlamacılık”, “pazarlamacılık”, “finansal analistlik” yaparken ve “100 metreyi 12 saniyede koşabilen” binlerce mühendis sokaklarda iş ararken ya da bilgi ve becerilerini hiç kullanmadıkları işlerde istihdam edilirlerken, Dilara’lar kapaksız “rögarlardan” fosseptik çukurlarına düşerek ölüme terk edilmektedir! Yani gerçekten de şöyle sorar: “Ben neyim ve neredeyim?”

32) Aktaran Ahmet Öncü, *A Sociological Inquiry into the History of the Union of Turkish Chambers of Engineers and Architects: Engineers and the State*, The Edwin Melen: New York, 2003, s.181.